

ноєвропейське суспільство. Разом з тим значною заслугою і фактором привабливості даного вчення була абсолютна безкорисливість та скромність віруючих, часто небачена у католицького духівництва.

1. Блюм Ж. Ренн-ле-Шато. Вестготы, катары, тамплиеры: секрет еретиков / Пер. с фр. А. Ю. Карачинского, И. А. Эгипти. СПб: Евразия, 2007. 256 с.
2. Бренон А. Катары: бедняки Христовы или апостолы Сатаны. <http://www.fatuma.net/text/brennon-9.pdf> (дата звернення: 01.03.20)
3. Дмитриев М. Католицизм, православие, протестантизм, иудаизм и ислам: конфессионально-культурные особенности религиозных традиций Европы. <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/antropologia.htm> (дата звернення: 02.03.20)
4. Ловягин А. Павликиане // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86-ти тт. (82 т. и 4 доп.), СПб, 1897, Т. 22. 787 с.
5. Майорова Е. И. Хранители Грааля. Катары и альбигойцы. <https://knigogid.ru/books/399292-hraniteli-graalya-katary-i-albigoycy/toread/page-7> (дата звернення: 03.03.20)
6. Нелли Р. Катары. Святые еретики. М.: Вече, 2005. 400 с.
7. Сказкин С. История средних веков. Т. 1. М., 1977. 471 с.
8. Смоули Р. Гностики, катары, масоны, или Запретная вера / Пер. с англ. Н. М. Забилоцкого. М.: ООО «АСТ», 2008. 320 с.
9. Тудельский Г. Песнь об Альбигойском крестовом походе / Пер. с прованс. С. Д. Лихачевой, В. В. Виноградовой. М.: Квадрига, 2010. 320 с.

Дерун Н. В.

Джерельна база та історіографія до історії села Калаглія Овідіопольського району

Вивчення історії так званої Очаківської землі (Єдісан) — межиріччя Дністра та Південного Бугу — було розпочато ще у ХІХ столітті та продовжується й до сьогодні. За цей час вийшла низка праць, але всі вони носили загальний характер, жодна з них не була присвячена історії окремого села.

Серед перших дослідників з історії цього регіону безперечно можна назвати ім'я видатного російського статиста та історика «Геродота Новоросійського краю» Аполлона Олександровича Скальковського [36, 37, 38]. Особливо помітна зацікавленість А. Скальковського етнічними проблемами регіону, яким він присвячує чи-

мало статей та розділів в окремих працях. Автор висвітлює в них нові, не опубліковані раніше, матеріали про розселення українців, росіян, молдаван, болгар та ін.

Особливу увагу слід приділити статті члена Імператорського «Одесского общества истории и древностей» протоієрея А. Г. Лебединцева «Ханская Украина» [29]. Автор надає церковний літопис Очаківської землі, назви православних сіл, посилаючись на документи молдавських єпископів Хотина, Браїлова. Серед джерел, які А. Г. Лебединцев використав для свого дослідження, можна відзначити: «ставленные и отпустительные» грамоти священників, яких було рукоположено молдавськими архієреями і направлено на парафії; офіційні відомості, які Руська православна церква збирала про православне населення в новопридбаній області після приєднання до Росії; клірові відомості за перші роки після встановлення Російської влади. В документах згадуються християнські села Лівобережжя Нижнього Дністра: Яськи, Чобруч, в тому числі Миколаївка [29, с. 7], а також Біляївка та Аджидер [29, с. 10].

Дослідження Н. Полонської-Василенко з історії Південної України другої половини XVIII ст. стали важливою віхою у дослідженні соціально-економічної історії Південної України. На сьогодні її наукова спадщина привертає увагу дослідників і, як наслідок, вивчаються різні аспекти наукових студій. У цих дослідженнях Н. Полонська-Василенко постає дослідницею, яка вперше віднаходить величезні пласти документів, раніше невідомі дослідникам південного краю. Автор відзначала, що цей регіон у всі періоди заселявся переважно українцями, а іноземні переселення мали допоміжне другорядне значення [31, 32, 33].

Традиція в дослідженні, що сформувалася на початку XX ст., певною мірою була продовжена в радянські часи. У 30-ті роки XX ст. цілісний процес дослідження історії Північного Причорномор'я порушився. Для влади ставало небезпечним активне дослідження південного регіону.

У 1955 р. з'явилася стаття І. Б. Койфмана, присвячена російсько-молдавському заселенню Очаківської області в 80-х роках XVIII – початку XIX століття. Вона носить описовий характер. Автор не

приводить тут узагальнюючих даних про хід заселення і господарського освоєння Очаківської області. Він відзначає, що заселення молдаванами Очаківської області відноситься лише до XVIII ст., «до часу Прутського походу російської армії», проте навіть у другій половині XVIII ст. тут було всього декілька десятків селищ з невеликою кількістю мешканців, головним чином росіян, українців і молдаван. Особливо детально автор розбирає спробу заселення Очаківських степів колишніми запорізькими козаками після 1775 р. [27].

Окреме місце у дослідженні історії Північного Причорномор'я посідають праці О. Дружиніної. Вже своєю першою великою роботою, яка була присвячена Кючук-Кайнарджийському миру, дослідниця заявила про своє бажання ґрунтовного дослідження проблеми. Вона намагалась розглядати реконструйовані історичні факти виключно через призму інтересів Російської держави. Логічне продовження започаткованих студій маємо у її працях, які присвячені Північному Причорномор'ю останньої чверті XVIII – першої половини XIX століття [23, 24].

Велике значення в дослідженні цього питання мають монографії В. М. Кабузана, які вийшли у 1974 р. та 1976 р. Автор поставив собі за мету, на прикладі Північного Причорномор'я, встановити основні закономірності заселення нових територій Російської імперії в XVIII – першій половині XIX ст. Йому вдалося визначити в цьому процесі особливості, властиві тільки Північному Причорномор'ю, і риси, властиві всій країні [25, 26].

На сучасному етапі дослідницьких студій з історії Північного Причорномор'я чільне місце належить працям Анатолія Бойко, в яких він публікує та дає характеристику джерелам з проблеми аграрного освоєння регіону [21, 22]. Пожвавлення археографічної роботи конкретизувалося появою праць з історії козацтва на Півдні України: А. Бачинського, О. Бачинської та ін. [20]. Праці Анатолія Бачинського та Олени Бачинської присвячені українському населенню Північного Причорномор'я. Йому вдалося визначити етапи в процесі колонізації Причорномор'я у XVIII–XIX ст.

Особливу увагу викликають праці одеських істориків С. С. Аргатюка, В. В. Левчука, І. В. Сапожнікова, які у своїх спільних монографіях

досліджують історію Овідіопольського району та з'ясовують деякі питання з історії села Калаглія [17, 18, 28, 30, 34]. Автори проаналізували маловідомі археологічні матеріали і знахідки кінця XVIII–XIX ст., а також публікації рідкісних архівних документів. У науковий обіг вводяться результати досліджень Нижньодністровської археологічної експедиції Інституту археології НАН України 2013 року.

За попереднє десятиліття група істориків, яка займалася дослідженням свого рідного краю, зібрала матеріали, підготувала і видала фундаментальні книги з археології та історії Овідіопольського району. В 2011 р. побачило світ унікальне видання «Овідіопольський район: енциклопедичний довідник» [30]. Матеріали дозволили по-новому поглянути як на археологію лівого берега Дністровського лиману, так і на історію всієї Очаківської землі. Паралельно дослідниками були проведені поглиблені архівні та бібліографічні пошуки, а також використані нові публікації османських і вітчизняних документів інших істориків. В результаті авторам вдалося підготувати до друку нову книгу з історії Овідіопольського району [17].

Серед останніх робіт з історії регіону слід відзначити монографію українського сходознавця, османіста, тюрколога, спеціаліста з історії Північного Причорномор'я Османської доби Олександра Середи [35]. В його історико-документальному дослідженні вперше запропоновано широке коло османсько-турецьких джерел з історії Півдня України. Наприкінці XV ст. сюди прийшли війська Порту Оттоманської, які затвердили тут турецько-татарську владу і панували аж до входження краю до складу Російської імперії у 1791 році. Дослідження автора, на основі османських документів, дають можливість відтворити уявлення про османсько-українські взаємини початку XVIII ст.; долю козацтва під османсько-кримською протекцією; заселення і міграційні процеси в Буго-Дністровському межиріччі; адміністративно-територіальні утворення Очаківської землі; соціально-економічне життя населення регіону.

Серед писемних джерел для дослідження історії села Калаглія доцільно буде використати: записки мандрівників; записи метричних книг Свято-Миколаївського храму села Калаглії; земські статистичні описи, картографічні матеріали.

Дуже важливим матеріалом стали записки російського військового інженера Ф. П. де Волана, який після підписання Ясського миру наприкінці 1791 р. отримав звання інженер-полковника і до початку 1792 р. склав опис краю в межиріччі Дністра і Південного Бугу. Із його спадщини дізнаємося про перших поселенців села та їхнє господарство [10, с. 102–103]. Де Волан на карті Очаковської землі 1791 р. зобразив село під назвою Миколаївка. З цього часу населений пункт називався як Миколаївка (від імені святого, на честь якого було збудовано місцевий храм), так і Калаглей.

Відомий одеський історик, професор Новоросійського університету Віктор Іванович Григорович у 1874 р. здійснив подорож на берега Дністровського лиману та висловив свою думку щодо походження назви села. Він вважав, що слово Калаглія турецького походження і означає «фортеця»: «Из Маяк я переехал в село Калаглию на Днестровском лимане. Найдя там добрый привет, я скоро его обозрел. Название села от слова калга (то же, что и кале) крепость. Эта крепость находилась на близкой косе, где еще встречаются камни с надписями. Стало быть Калаглия означало бы подкрепостное село (подгородное). Оно заселено было очень давно и я видел следы весьма старой церкви и кладбища недалеко от лимана между избами» [1, с. 367].

До речі самі мешканці села вважають, що його назва пішла від того, що втікачі, які прибували, заселяли височину між кручами з обох боків. Під час розливу поверхню заносило мулом, який мав місцеву назву глей. Від цього — поселитися коло глею — і пішла назва «Коло глея», яка в результаті перших граматичних явищ злилася в Калаглія. Про це дізнаємося від старожилів [2, с. 40]. Цікаво, що в метричних книгах кінця XVIII ст. село називається «Миколаївка Дністровська». Імовірно, таку назву жителі села використовували в побутовому ужитку.

Значна частина актових документів була зібрана та опублікована у книзі «Козацтво на Півдні України», виданої силами дослідників Одеського Національного Університету і Науково-дослідницького інституту козацтва у 2000 р. [9]. Восени 1788 року до поселення «Калаглей» з Білгорода (Аккермана) прибули козаки на чолі з осавулом Яковом Гончарем, які служили у турків. Тут вони зустрілися із

загоном 200 задунайських козаків — колишніх запорожців під орудою старшини Івана Іванка, що прямував до острова Березань на війну з російськими військами [9].

В 1792–1793 рр. переважна більшість козаків Чорноморського війська, за наказом імператриці Катерини II, була переселена на Кубань. Із цього, уже обжитого місця, разом із козаками-українцями пішла і якась група чорноморців-молдаван, які становили на той час більшість населення Калаглії та деяких інших сіл Лівобережного Придністров'я. Проте чимало чорноморців залишились на Дністрі, причому після 1793 року вони найчастіше згадуються саме в Калаглії та на Косі (Миколаївці). Так у 1803 році запорізький полковник Йосип Біленький, який підбурював колишніх козаків на втечу з ним до Задунайської Січі, переховувався в Калаглії у чорноморців Блажка і Стругая [9, с. 97].

Важливим джерелом для вивчення соціально-економічного життя поселенців у ХІХ ст. стали статистичні записи в збірці Херсонського земства [11, 12, 13, 14, 15]. З 1803 до 1919 років Калаглія входила до складу Херсонської губернії, в якій з 1827 року існував окремий Одеський повіт. У другій половині ХІХ ст., село стає волосним центром.

Зі збірника Херсонського земства ми дізнаємося, що в 1883 році в селі Калаглія городи в садибах невеликі, виноградників немає, в каменоломнях для збуту каміння немає [12, с. 253]. Земська статистика Одеського повіту дає нам різноманітну картину сільськогосподарського розвитку села — показники врожайності, види зернових та плодово-ягідних культур, майстерні ремісників, поголів'я скота. На сторінках земського збірника знаходимо інформацію про чисельність та соціальний стан жителів села, про систему охорони здоров'я [12, с. 186; 14, с. 181; 13, с. 2].

Дякуючи кропіткій роботі обласної редколегії «Історії міст і сіл УРСР» стали відомі деякі деталі з життя людей — мешканців села. Жителі села в минулому займались рибальством або ходили на заробітки до німців — колоністів, що займались виноградарством, сіяли хліб. До 1919 року жителі села не мали навіть клаптика землі. Земля виключно належала великим поміщикам — німцям, таким як Фран-

цій, Койзер. Всього в скелях на 1882 рік ютилось 74 хати рибаків й лише три хати були розташовані на родючих землях [2, с. 41].

В селі велося активне релігійне життя. Із хронологічно-історичного опису церков Херсонської губернії дізнаємось, що в 1790 р. була збудована Свято-Миколаївська церква із хмизу. А в 1802 році на її місці мешканці села збудували новий кам'яний храм [16]. У 1859 році у селі заснували Калаглійську церковнопарафіяльну школу [14, с. 414].

Особливо важливе значення для дослідження історії села мають метричні записи місцевої церкви кінця XVIII–XIX ст., що зберігаються у фондах Державного архіву Одеської області. Метричні записи, які велися в Свято-Миколаївському храмі, дають змогу визначити етнічний та релігійний склад населення села Калаглія [3, 4, 5, 6]. Найперші записи, які дійшли до нашого часу, датуються 1794 р. Священиком на той час був Стефаній Крижановський. В основному зустрічаються молдавські прізвища. Багато прізвищ, які існували у XVIII ст., зустрічаються в селі Калаглія й до сьогодні. Можемо зробити висновок, що носії прізвищ Дурбалов, Абабін, Чабан, Донець, Попович, Царан, Мунтян, Савін, Каранфілов, Ігнатенко є нащадками калаглійців XVIII ст.

В результаті дослідження основних робіт з цього питання можна зробити висновок, що до теперішнього часу проблема вивчалась лише фрагментарно, головним чином, у зв'язку з дослідженнями історії Південної України та історії Овідіопольського району. А існуюча джерельна база до історії села дає можливість розглянути соціально-економічний стан селян, дослідити етнічний та релігійний склад населення села в XIX ст.

1. Григорович В. И. Из записок антиквара о поездке его на южные побережья Днестра. Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. Одесса, 1874. № 18. С. 367–378.
2. Областная редколлегия «Истории городов и сел УССР. Одесская область». Справка по истории с. Николаевки, 1663–1667 // ДАОО. Ф. Р-7386. Оп. 1. Спр. 398. 54 арк.
3. ДАОО. Ф. 37. Оп. 3. Спр. 46. 101 арк. [Метрика].
4. ДАОО. Ф. 37. Оп. 3. Спр. 53. 272 арк. [Метрика].
5. ДАОО. Ф. 37. Оп. 3. Спр. 58. 187 арк. [Метрика].

6. ДАОО. Ф. 37. Оп.1а. Спр. 65. 189 арк. [Метрика].
7. Именная ведомость народных школ Херсонской губернии 1870–1874 гг. Сборник Херсонского земства. 1876. №№ 5–7, отд. IV, приложение № 23. С. 53.
8. Калаглей. Калаглеевской волости. Одесский уезд. Сборник Херсонского земства. 1874, № 4. отд. II, прип. № 3. С. 48.
9. Козацтво на півдні України, кінець XVIII–XIX століття. Одеса: Друк, 2000. 281 с.
10. Наследие Ф. П. Де-Волана: Из истории порта, города, края / Авт-сост.: Н. П. Павлюк, Т. Н. Глеб-Кошанская. Одесса: Астропринт, 2002. 256 с.
11. Отчет Одесской уездной земской управы о действиях ее с 1.IX.1871 по 1.IX 1872 гг. Сборник Херсонского земства. 1872. № 11. отд. II. С. 43.
12. С. Калаглия, Калаглийская дача. Сборник херсонского земства. 1883. № 3. отд III. Приложения. С. 253.
13. С. Калаглей, Одесского уезда. Сборник херсонского земства. 1883. № 2. Приложения. С. 1.
14. С. Калаглей. Калаглийской волости. Одесский уезд. Сборник Херсонского земства. 1893. № 12. С. 264.
15. Статистические сведения о сельских школах... Сборник Херсонского земства. 1879. №№ 7–9. отд. II. С. 100.
16. Хронологико-историческое описание церквей губернии Херсонской. Прибавление к херсонским епархиальным ведомостям. 1878. № 14. С. 414.
17. Аргатюк С. С., Левчук В. В., Сапожников И. В. Аджидер-Овидиополь: очерки по археологии и истории города и крепости. Одесса: ФОП Бондаренко М. А., 2015. 312 с.
18. Аргатюк С. С., Сапожников І. В. Минувшина багряних степів: Нариси з історії Овідіопольського району. Одеса: Астропринт, 2006. 568 с.
19. Багалій Д. І. Заселення Південної України і перші початки її культурного розвитку. Харків, 1920. 286 с.
20. Бачинський А. Д., Бачинська О. А. Козацтво на півдні України 1775–1869. Одеса: Маяк, 1995. 56 с.
21. Бойко А. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. Частина 1: Аграрні відносини. Запоріжжя: РА «Тандем», 1997. 204 с.
22. Бойко А. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. Аналіз джерел. Київ: Наукова думка, 2000. 306 с.
23. Дружинина Е. И. Северное Причерноморье. 1775–1800 гг. Москва: Издательство АН СССР, 1959. 277 с.
24. Дружинина Е. И. Южная Украина 1800–1825 гг. Москва: Наука, 1970. 383 с.
25. Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья: конец XVIII – первая половина XIX вв. Кишинев, 1974. 158 с.

26. Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX вв. (1719–1858 гг.). Москва: Наука, 1976. 307 с.
27. Койфман И. Б. О русско-молдавском заселении восточных районов Молдавии в конце XVIII – начале XIX века. Ученые записки Кишиневского пед. института. Кишинев, 1955. Т. 4. Серия гуманитарных наук. С. 98–103.
28. Край Овідія. Археологія та історія Овідіопольського району / Сапожников І. В. та ін. Одеса: Астропринт, 2005. 624 с.
29. Лебединцев А. Г. Ханская Украина. ЗООИД. Т. 31. 1913. С. 1–22.
30. Овідіопольський район. Енциклопедичний довідник / Аргатюк С. С., Левчук В. В, Русев І. Т., Сапожников І. В. Одеса: ВМВ, 2011. 716 с.
31. Полонская-Василенко Н. Д. Заселение Южной Украины в середине XVIII в. Историк-марксист. 1941. № 5. С. 30–46.
32. Полонская-Василенко Н. Д. Из истории Южной Украины в XVIII в. Заселение Новороссийской губернии (1764–1775). Исторические записки. 1942. № 13. С. 130–174.
33. Полонська-Василенко Н. Д. Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. Т. 1. Мюнхен: «Дніпрова хвиля», 1965. 397 с.
34. Сапожников И. В. Намогильные памятники населения степей нижнего Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX вв. Одесса: Черноморье, 1997. 117 с.
35. Серета О. Османсько-українське степове порубіжжя в османсько-турецьких джерелах XVIII ст. Одеса: Астропринт, 2015. 312 с.
36. Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края. Ч. 1: География, этнография и народоисчисление Новороссийского края. Одесса, 1850. 364 с.
37. Скальковский А. А. Сравнительный взгляд на Очаковскую область в 1790–1840 годах / ЗООИД. Т. 1. 1844. С. 257–273.
38. Скальковский А. А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края: 1730–1823. Ч. 1–2. Одесса, 1836–1838. 294 с.